

»PIŠI KAO ŠTO GOVORIŠ« U VERZIJAMA SRPSKOJ (1810) I HRVATSKOJ
(1830)

U povodu dva pretiska: Sava Mrkalj, Salo debeloga jera libo azbukoprotres, Budim 1810; Ljudevit Gaj, Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, Budim 1830.

Godine 1983. objelodanjeni su pretisci dvaju djela nastalih u toku prve trećine 19. stoljeća, doduše u razmaku od dva desetljeća, ali u mnogočemu sličnih. Djela su bliska po sadržaju, načelima i mjestu koje zauzimaju u procesu oblikovanja suvremene srpske (prvo) i hrvatske (drugo) grafije (ćirilske odnosno latiničke) i standardnog jezika.

Pretisak djela Save Mrkalja objelodanjen je s kritičkim aparatom kao središnji dio edicije: Mlihan Moguš i Josip Vončina, »Salo debeloga jera libo azbukoprotres« Save Mrkalja, Djela JAZU (Razred za filologiju), knj. 58, Zagreb 1983, str. 82. Knjiga izdana u povodu 200-godišnjice rođenja i 150-godišnjice smrti Save Mrkalja sadrži predgovor tajnika Razreda za filologiju R. Filipovića (7—8), uvodnu studiju priređivača M. Moguša i J. Vončine (11—23), reprint Mrkaljeva djela s usporednim »prijevodom na suvremeni jezik« (25—69) i komentare koje su izradili priređivači (71—78). To je treće reprint izdanje Mrkaljeva djela.¹ Mrkaljev jezik je vrlo bliz suvremenom, te nam se čini da je umjesto »prijevoda« bilo korisnije dati transkripciju na suvremenu ćirilicu ili transliteraciju na latinicu kojom je »prijevod« otisnut i priložiti tumač manje poznatih riječi.

Djelo: L(judevit) G(a j), Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, Budim 1830, str. 27, pretiskano je bez popratnog aparata kao izdanje Međunarodnog slavističkog centra u Zagrebu, u seriji Cymelia croatia, Biblioteka pretisaka, sv. 1, Zagreb 1984. U ovom izdanju, kao i u izvorniku, pretiskan je i usporedni, po sadržaju identični njemački tekst.²

Autori obaju pretiskanih djela rođeni su u Hrvatskoj, ali u različitim sredinama, Sava Mrkalj u Sjeničaku kod Karlovca na području Vojne krajine (1783), a Ljudevit Gaj u Krapini u civilnoj Hrvatskoj (1809). Krenuli su različitim životnim putovima, Mrkalj prema svećeničkom zvanju kroz Klirikalnu

¹ Mrkaljevo »Salo debeloga jera libo azbukoprotres« je u izvornoj grafiji otisnuto u napomenama Sabranih dela Vuka Karadžića, knj. 12, Beograd 1968, 291—297.

² Gajeva »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja« prenesena je u zbirci F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 12, Zagreb 1933, 221—297.

školu u Plaškom i prema kratkom učiteljevanju u Gospiću, ali je zatim u Zagrebu pohađao iste onakve srednje škole kakve će kasnije u Varaždinu i Karlovcu pohađati Gaj. Obojica su studirali u Pešti (Gaj dijelom prethodno u Grazu) i obojica su svoja djela tiskali u tiskari »Kraljevskog sveučilišta« u susjednom Budimu. Mrkalj je svoje djelo objelodanio u dvadeset i šestoj godini života, 1810, godinu dana nakon Gajeva rođenja, a dvadeset i jednogodišnji Gaj je svoje djelo objelodanio 1830, tri godine prije smrti Mrkalja, koji se u međuvremenu bio povukao u manastir, i dijelom odrekao shvaćanja iznesenih 1810. Oba djela su skromna formatom i opsegom. To su u stvari brošurice, Mrkaljeva s 20 i Gajeva s 23 tiskare stranice, a svaka obuhvaća tek oko 2/3 autorskog arka teksta (isključivši u Gajevoj knjižici njemački tekst), odnosno po današnjim standardima samo oko 10 stranica pisacim strojem tipkanog teksta. Obje su brošure izuzetno povoljno ocijenili suvremeni slavistički autoriteti — Mrkaljevu J. Kopitar, a Gajevu P. J. Šafařík. Oba autora su svojim djelcima dala izvanredno važan doprinos rješavanju bitnih problema jezika i pravopisa u trenutku kada su oni u procesu društvenog, kulturnog i nacionalnog razvitka dozreli za rješavanje u srpskoj, odnosno u hrvatskoj sredini. Mrkaljeva je uloga u tome bila zasjenjena izuzetnom pojavom Vuka Karadžića, dok je Gajeva u svjetlu njegove općenite uloge u hrvatskom preporodnom pokretu ponekad i preneglašavana, što je bilo moguće, budući da hrvatski standardni jezik i pravopis (ortografija) u vrijeme preporoda nisu imali kodifikatora Karadžićeva formata već »školu« na čelu s vrijednim, ali nikako s Karadžićem usporedivim, Vjekoslavom Babukićem i Antunom Mažuranićem.

Sava Mrkalj je davao pravopisna rješenja za srpski jezik (tako ga i naziva), a Ljudevit Gaj za hrvatski kajkavski (u skladu s idejom o slavenskoj uzajamnosti u naslov ga stavlja u obliku »horvatsko-slavenski«), ali ne samo za nj. Svaki od njih je dao specifična rješenja za različite medije koje su oblikovali (ćirilicu i latinicu, intencionalni srpski i hrvatski književni jezik), u različitim jezičnim i općenito kulturnim, nacionalnim i društvenim odnosima srpske i hrvatske sredine u kojima su djelovali. Međutim, Mrkalj i Gaj su svaki u svoje vrijeme, i svaki u svojoj sredini, djelovali u vrlo sličnim jezično-ortografskim situacijama. Prilike u srpskoj sredini oko 1810. bile su s obzirom na izgrađenost nacionalnog standardnog jezika i pravopisa odgovarajuće prilikama u hrvatskoj sredini oko 1830. godine. Mogućnosti u izboru osnovice nacionalnog standardnog jezika bile su jasne, a imperativno se nametala odluka o konačnom izboru. Oko toga su se sukobljavale različite društvene snage. O tom izboru ovisio je i izbor pravopisa. Upravo sličnosti i razlike u situacijama, te bliskosti i razlike u rješenjima mogu biti poticaj za komparativni pristup u istraživanju Mrkaljeva i Gajeva djela koji zahvaćaju probleme ortografije za književne jezike zasnovane na istoj dijalekatskoj osnovi ali s različitim obuhvatom narječja hrvatskosrpskog dijalekatskog kontinuuma.

U uvodnoj studiji uz Mrkaljevo djelo autori su istaknuli da je ono nastalo u vrijeme kada se (u sukobu različitih socijalnih orijentacija, postavilo pitanje osnovice srpskog književnog jezika i kada su se kao mogućnosti za izbor te osnovice nudili srpskoslavenski, ruskoslavenski i narodni jezik (uz postojanje građanskog slavenosrpskog jezika). Mrkalj je, ističu autori, svoju ortografiju izradio za točno određeni jezik, tj. za narodni jezik, za koji se sam opredijelio, smatrajući da on mora postati osnovicom srpskog književnog i općenito standardnog jezika. S tim u vezi, autori su iznijeli interpretaciju načela »piši kao što govoriš«, koju historiografija u užem smislu riječi u nas još

nije uočila. Vraćajući se izvornoj Adelungovoj interpretaciji prema njegovim djelima s kraja 18. st, oni su konstatali da je neispravno svoditi to načelo na »fonetski« (fonološki) princip u pravopisu. Iz premisa: »govori kao što misliš« i »piši kao što govoriš« proizlazi naime načelo: »piši kao što misliš«, tj. piši je z i k o m na kojem misliš. Prema tome, zaključuju autori, »reforma grafije upućuje prvenstveno na izbor jezika, a tek onda na izbor ortografij-skog principa« (23). Budući da Sava Mrkalj uzima narodni jezik kao ogledalo misli, on načelom »piši kao što govoriš«, na koji se izričito, poziva pokazuje da želi urediti pismo za književni jezik zasnovan upravo na narodnom jeziku. Ontografski princip, koji on pri tom smatra najboljim, jest monografemski princip (16). Izrazio ga je riječima: »jezik jedan toliko slova treba koliko glasova prostih sve riječi njegove imadu« (39). Mrkalj je, konstataju dalje autori, ćirilsku grafiju za srpski književni jezik izgrađen na osnovici narodnog jezika gradio na azbuci cjelokupne srpske književne tradicije. Pri tom je uklanjao dosljednije nego itko do njega »sve što je odudaralo od glasovne slike suvremenog stanja jezika«. Mrkalj je odbacivši više od trećine znakova tadašnje ćirilice dosljedno poštivao monografemski princip i pokazao »začuđujuću čvrstinu dokaza i jednostavnost rješenja« (21). Međutim, ipak je pokazao »premalo odlučnosti da ga dovede do kraja« (76), te se za glasove (dio palata) koji nisu imali zasebna znaka u dotadašnjoj ćirilici nije usudio izraditi nove. Predložio je da se za njih upotrebljavaju odgovarajući već postojeći znakovi sa znakom umekšavanja bez vlastite glasovne vrijednosti, tj. s »tankim jer« (дѣ, гѣ, лѣ, нѣ, тѣ). Autori su zaključili da je Mrkalj ipak stvorio »potpuno funkcionalan ćirilčki grafemski sustav« u kojem se ujedno »oslikava fonološko stanje narodne ijekavske štokavštine s početka prošlog stoljeća« (20). Po tome je on bio preteča Vuka Karadžića kojem je — prihvativši također narodni jezik kao osnovicu srpskog standardnog jezika — u reformi ćirilice preostalo uglavnom da uvede nova slova upravo za one glasove za koje Mrkalj nije dao rješenja u skladu s dosljednim monografemskim principom.

Autori uvodne studije o Mrkaljevu djelu, M. Moguš sam ili zajedno s J. Vončinom, pisali su i o Gajevoj »Kratkoj osnovi«.³ Bilo bi zanimljivo čuti mišljenje autora, koje tada nisu iznijeli, kako je Gaj zadovoljio načelo »piši kao što govoriš«. Gaj se nije pozvao na to načelo, ali je bio izričit u izjavama da predlaže grafiju za određeni jezik. Ustvari, on ga je u postojećoj situaciji nudio čitavoj skupini jezika koji su bili na određenom stupnju standardiziranosti u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (na kajkavskoj i štokavskoj osnovi), te također u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj (slovenski jezik). Međutim, očigledno prema Gajevu shvaćanju nijedan od tih standardnih jezika pisanih latinicom nije imao funkciju n a c i o n a l n o g standardnog jezika. Zbog toga je on, opet u skladu s (Kollarovom) idejom o slavenskoj uzajamnosti smatrao da bi se svi jezici slavenskog juga trebali sliti u jedan, bez obzira da li je on u to vrijeme — a čini se da jest — prihvaćao misao o sintetskom hrvatskom književnom jeziku. Gaj se nije izričito pozvao ni na načelo o jednom znaku za jedan glas, ali je monografemski princip u svojim prijedlozima za reformu latiničke grafije proveo potpuno dosljedno. Pri opredjeljivanju za taj princip bila mu je važna monografemska tradicija hrvatske prisrmenosti (Jam-

³ M. Moguš, O Gajevoj »Kratkoj osnovi«, *Kolo* 4/1966, br. 8—10, 254—257; M. Moguš, J. Vončina, *Latinica u Hrvata, Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 11, Zagreb 1969, 61—81.

brešić, Vitezović), ali mu je prilikom opredjeljivanja za određeni monografski sustav bio odlučan ideološki moment. Isticao je, naime, ponovo u skladu s idejom o slavenskoj uzajamnosti, da hrvatskom jeziku može odgovarati samo ona ortografija koja će ga približiti ortografiji i time jeziku drugih slavenskih naroda, a ne ortografiji »stranjskih« Nijemaca, Talijana i Mađara (6). Zbog toga se u bilježenju glasova za koje ne postoji znak u latiničkoj grafiji opredijelio za sustav dijakritičkih znakova iznad odgovarajućih slova po češkom uzoru. To je sustav s jedne strane dosljedan i homogen, a s druge strane potpuno usklađen s osobinama hrvatskog jezika. To je, prema ocjeni filologa »jednostavan ali svrsishodan grafijski sustav koji zaista više ne može dovesti u sumnju kako što treba čitati — a to je optimalno rješenje koje jedna grafija može dati«. ⁴

Mrkalj za palatale nije predložio znakove dosljedno u skladu s monografskim principom. Iznalaženje takvog rješenja ostavio je budućnosti. Gaj je, naprotiv, s druge strane dao dosljedno rješenje, ali je kasnije od njega odustao. Nakon 1830. godine ocijenio je da bi njegov sustav, od čak osam slova s dijakritičkim znacima odzgo, mogao izazvati odlučno protivljenje. Zbog toga je 1835. godine predlažući reformu ortografije u konačnoj verziji s kojom je namjeravao ući u borbu preko svojih »Novina« i »Danice«, ⁵ ustrajao samo uz č, š, ž. Za preostale palatale predložio je pisanje odgovarajućih slova sa znakom umekšavanja bez vlastite glasovne vrijednosti ali etimološki opravdanim (slovo j s kosom crticom umjesto točke). Može se uočiti da je time Gajeva latinička ortografija postala potpuno usporedna s Markaljevom ćirilicom. Slova za glasove č, š, ž, postoje i u staroj ćirilskoj grafiji, a Gaj je za preostale palatale predložio načelo identično Mrkaljevu — upotrebu (uz odgovarajuće slovo) znaka umekšavanja bez vlastite glasovne vrijednosti. Da li je to (osim stavljanja slova e uz vokalno r: er kod Gaja) posljedica bliskog pristupa istom glasovnom sustavu?

To pitanje, kao i druga koja iz onog što sam napisao proizlaze, prelaze krug uže problematike historije jezika i pravopisa, a o mogućnosti da se komparativnim istraživanjima dođe do novih spoznaja, govore na pr. podaci koje iznose priređivači Mrkaljeva djela, da je s jedne strane Matija Antun Relković u svojoj »Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici« (Zagreb 1767) priložio tabelu ćirilice s vlastitim reformnim zahvatima, a da je s druge strane, na početku 19. st. ne samo Mrkalj u srpskoj sredini poznao književnu produkciju hrvatskog štokavskog i kajkavskog kruga.

Nikša Stančić

⁴ N. dj.

⁵ Lj. Gaj, *Pravopisz, Danicza horvatzka, slavonszka y dalmatinzka* 1835, br 10, 14. III — 12, 4. IV.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 17

Z A G R E B

1984.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATIČKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH-VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859,1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SRH pod br. UP-547,2 — 84 — 1984

RADOVI 17

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor
Ivan Tolj

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANDRIĆ mr Jasna, Filozofski fakultet, Zagreb
ANTIĆ dr Ljubomir, Centar za istraživanje migracija Krčka 1, Zagreb
ANTOLJAK dr Stjepan, Zajčeva 31, Zagreb
BERTOSA dr Miroslav, Karličeva 12, Pula
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet, Zagreb
GOLDSTEIN Ivo, Filozofski fakultet, Zagreb
JURIĆ Radomir, Arheološki muzej, Zadar
JURIŠIĆ Ivan, Rakusina 12, Zagreb
LUCIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, Palmira Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SHH, Zagreb
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
POPOVIĆ mr Štefanija, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
RAUKAR dr Tomislav, Filozofski fakultet, Zagreb
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet, Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
SZABO dr Agneza, Muzej grada Zagreba
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti, Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb